

АРТЕМ ПЕТРИК

КОНЦЕПТ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНИЦТВА І ХРИСТИЯНСТВО: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

В українській історіографічній традиції прийнято ділити історію державності України на чотири умовні періоди. Перший: Києво-руський або князівський період охоплює добу держави Рюриковичів та князівство/королівство Галицько-Волинське, утворене і кероване Романовичами – «західною» гілкою Рюриковичів. До цієї епохи також можна віднести існування різних державних утворень, що слідували у канві концепту «Корони Святого Володимира» - монархічної киево-руської традиції. Загалом цей період знаходиться у хронологічному діапазоні від «умовного» 882 року (приходу до влади у Києві князя Олега і початок формування Київської імперії) до занепаду останніх князівств колишнього великодержавного руського цілого – Волинського князівства (1452 р.), Київського князівства (1470 р.) – інкорпорованих Литвою та залишків, колись могутнього, Чернігівського князівства приєднаних Московією у 1504 – 1523 рр.

Другий період пов'язаний з реставрацією української державності у рамках козацько-гетьманського військово-політичного утворення. На цьому етапі, що охоплює період від оформлення Війська Запорізького у якості стрункої адміністративно-політичної структури до повної ліквідації Козацької держави Російською імперією у 1764-1783 рр., відбувався процес формування ранньомодерної української державності, та українського національного організму.

Третій період пов'язаний з відновленням суверенності України у 1917 – 1920 рр. У ці декілька років на українських землях з'явилося декілька державних утворень які по суті, або номінально, являлися національними українськими. 22 січня 1918 р. в результаті прийняття Четвертого Універсалу

було проголошено незалежність Української народної республіки (УНР) [1]. У березні 1918 р. почалося її міжнародне визнання. 1 листопада того ж року про своє бажання відновити суверенність заявили українці що являлися підданими вже слабнучої Австро-Угорської імперії. Вперше за майже 500 років на землях колишньої Галицько-Волинської монархії постала незалежна держава – Західно-Українська народна республіка (ЗУНР) [2, с. 508-511]. 22 січня 1919 р. Обидві українські республіки поєдналися в результаті підписання Акту злуки ЗУНР та УНР [2, с. 519]. Втім, доля соборної України повторила досвід попередніх українських державних утворень минулого. В 1920-1922 рр. більша частина історичної Наддніпрянщини опинилася у складі маріонеткової, контрольованої Москвою Української соціалістичної радянської республіки (УСРР) [2,с. 543-544]. Території Західної України були інкорпоровані Польщею, Чехословаччиною та Румунією.

Нова спроба реалізації українського самостійницького проекту була започаткована у 1991 р. На цьому, сучасному етапі, Україна проводить черговий раунд у своїй багатовіковій перманентній боротьбі за право відбутися у якості суб'єкта європейської геополітики.

Як і на попередніх етапах «український проект» стикається з перепонами у вигляді шовіністичного реваншизму, в актуальному ключі – неоімперському варіанті. Постає нагальна потреба, продиктована іноземною інвазією і традиційною розполюсованістю українських еліт, за регіонально-географічним принципом – відтворення ефективного, дієвого та зрозумілого ідейного концепту, базису, що дозволяє консолідувати національно-державний організм.

Ціль яку ми ставили у ставили у статті – зробити ретроспективний аналіз формування української державницької ідеї та ролі християнства у її дискурсі.

Розглядати появу державницької ідеології на українських теренах коректно з моменту започаткування ранньомодерної Української держави – Гетьманщини, або держави Війська Запорозького. Козацька революція 1648

р. під проводом Богдана Хмельницького, хоча і почалася як становий виступ однієї з двох груп «людей лицарських» у Речі Посполитій. Скоро перетворилася на загальнонародне повстання що вилилося у національно-визвольну війну. Як у революційну добу (1648 – 1676 рр.) так і для подальших років існування Гетьманської України релігійний фактор відігравав першочергове значення в плані самоідентифікації етносу, а також як маркер лояльності/ворожості («лях – католик» проти «козака-православного», чи «грецької віри» проти «латинян»), фундаментальна основа світоглядного концепту. В умовах тогочасної кон'юнктури могла бути виражена у простому трактуванні – «свій-чужий».

Вже на першому етапі революції 1648 – 1657 рр. українськими елітами активно використовується саме релігійний аспект. Боротьба проти католицької Польщі розглядалася як священна війна за збереження православної віри від гонінь. Наряду з цим актуальною стає концепта «Київ – другий Єрусалим». Ця доктрина почала формуватися, ще у часи Київської Русі. Літописці князівської доби називали Київ «красою християнського світу» [3, с. 157]. Разом з сакралізацією «священного граду» Києва, сакралізувалася і влада його володарів – государів київських, демонструвалася їх першість серед руських князів та чільне місце у православному світі, на рівні з візантійськими імператорами. Характерно, що навіть у період монгольського нашестя і навіть після руйнації Києва, зберігалася конфесійна єдність руських земель, об'єднаних як і раніше навколо київського митрополичого престолу. Ідеологічно, Київ продовжував бути етно-конфесіональним центром для населення всієї колишньої імперії Рюриковичів [4].

В період польського панування (1569 – 1648 рр.) в умовах протистояння «римоцентризму», що являвся одним з базових сегментів ідеології «бастіону католицизму» (як трактувала себе шляхетська Польща), «києвоцентризм» став своєрідною православною відповіддю.

Особливо актуальною реанімація цієї доктрини стала після Берестейської унії 1596 р. і посилення наступу польської влади на права православних. У цей час Київ стає центром опозиційного руху. Треба зазначити, у добу між 1596 та революційним 1648 роками еволюціонує та політизується сама суть концепції. Руський визвольний рух отримує дієву збройну силу шляхом залучення до ареалу дії пропагандистського киевоцентристського концепту козацького стану. Подальші загострення у стосунках між Військом Запорозьким та владою Речі Посполитої призводять до поглиблення співробітництва між радикальними колами у середовищі православних ієрархів та найбільш антипольські налаштованих елітаріїв козацької верстви. Свого апогею даний симбіоз досягає у середині століття коли державцем України, в результаті успішних бойових дій проти Польщі, стає гетьман Богдан Хмельницький. На той же період припадає головування у Київській митрополії Сільвестра Косова. Саме йому належить знаменитий вислів, що став одним з гасел киевоцентристів - «Київ – це наше небо» (1635 р.) [4]. Безпрецедентні успіхи козацького війська в 1648-1649 рр., звільнення Києва та більшої частини центрально-українських земель справило надзвичайне враження на весь тодішній православний світ. Вперше від часів київських князів, руський полководець входив з тріумфом до сакральної столиці. Вже на першому етапі революції релігійні гасла стали базисом для ідеологічної машини Козацької держави. Прибуття до Києва єрусалимського патріарха Паїсія, що рушив на зустріч Хмельницькому та благословив його і все Військо Запорізьке на продовження «священної війни». Сприяло стрімкому зростанню авторитету українського гетьмана та сакралізувало його особисту владу. Богдан почав величатися «самодержцем руським», чим було кинуте виклик, в тому числі, і експансіоністським планам московського царя, який вважався мало не монополістом в боротьбі за спадщину «Корони святого Володимира». В добу цих перших українських визвольних змагань, церковні діячі явилися головними ідеологами українського руху, деякі з них взагалі увійшли до героїчного пантеону. Показова доля митрополита Іосафа

Коринфського. Цей ієрарх був надісланий єрусалимським патріархом на допомогу Хмельницькому та українській армії. Він, не являючись русичем за походженням, став символом жертвності в тій війні за незалежність. Іосаф виконував функції духовного радника при гетьмані. У 1651 р. у критичні дні битви під Берестечком, митрополит Іосаф Коринфський надихав українських воїнів на боротьбу. 22 червня вдягнувши архієрейську мантию та взявши до рук меч освяченого на Гробі Господньому в Єрусалимі, митрополит закликав козацьке військо до бою на захист віри та вітчизни. Сам Іосаф Коринфський загинув від рук поляків [4].

Незважаючи на недовершеність процесів по розбудові Козацької України як великої регіональної держави, розпочатих Б. Хмельницьким, киево-руська ідея як і релігійний, суто християнський базис державної ідеології Гетьманщини залишаються незмінними.

Український уряд продовжував декларувати жорстке слідування моделі православної держави як на міжнародній арені, так і у середині країни. Так, наприклад, у відомій «Маніфестації від імені Війська Запорозького до іноземних володарів...» (1658 р.) керівництво Гетьманщини звертаючись до всіх країн Європи пояснювало причини розриву альянсу з Москвою та причини початку збройного конфлікту з нею. Українці звинувачували Москву у порушенні домовленостей згідно угоди 1654 р. та у прямій агресії проти Гетьманщини. В цьому ж документі (автором якого традиційно вважається сподвижник І.Виговського Юрій Немирич – видатний публіцист та державний діяч) козацьке керівництво нагадувало європейським урядам, що причиною початку боротьби проти Польщі стали релігійні причини – «...приводом для ведення війн з Польщею, не була жодна інша причина, не інша мета й намір, як захист святої східної церкви...» [5, с. 27]. Подібне «захисне» трактування природи Революції 1648 р. вельми актуальне для всього дискурсу козацько-патріотичної ідеології тих часів. Держава Війська Запорозького – Україна розглядалася пануючим у ній лицарським станом як

«брама Європи», «прапор» та «бастіон» християнського світу, що зупиняє орди невірних у воріт континенту.

Практично всі угоди що підписувалися українськими гетьманами з «іновірними» монархами традиційно містили статті, що мали надійно захищати пануючий та привілейований статус православної церкви в Україні. Концентрат українського релігійного традиціоналізму І стаття Конституції Пилипа Орлика (1710 р.) у «Договорах і постановах Прав та вольностей військових...», зокрема робився наголос на тому, що православ'я має виключне право бути проповіданим у Козацькій державі. Крім того, на території України заборонялася проживати іновірцям. Даний пункт являвся піком ініціатив по формуванню монорелігійного суспільства в Гетьманщині. Характерно, що у конституції православної церкви надавалося виключне право опікуватися освітою в Українській державі [6, с. 10].

Показово, що киевоцентризм існував і у добу бездержавності 1764/1783 – 1917 рр. Спалахи популярності цієї концепції були характерні для ХІХ ст. – періоду розгортання національного відродження. Активісти Кирило-Мефодіївського товариства, розглядали Київ як сакральний національно-релігійний центр для всього слов'янства. «Град великий Київ», виходячи з цієї панславистської перспективи мав стати «столицею слов'янського племені» [7]. Польський письменник Міхал Чайковський писав про Київ як «всеслов'янську столицю слов'янського духу» та пророкував, що кожен хто буде володіти Києвом той «буде паном і володарем для стомільйонного слов'янства» [4].

У ХХ столітті киевоцентризм знаходить відображення у працях основоположників українського націоналізму. Зокрема, Дмитро Донцов по аналогії з Римом. Визначав Київ як «вічне місто». Юрій Липа розрізняв два образи Києва – «Місто –Апостол» та «Місто-Войовник». Тим самим визначалася подвійна цивілізаційна місія Києва у історичній ретроспективі – релігійного, «кафедрального» центру, з якого відбувалася проповідь християнської віри, та одночасно імперської столиці [4].

Резюмуючи можна зазначити, що ідея обраності та виключності Києва – унікальний концепт, що поєднував містичне, релігійне сприйняття його як духовного та водночас політичного «місця сили», приналежність до якого означає «хрестоносну обраність» і «київського народу» - русичів/українців.

В роки української національно-демократичної революції вперше були зроблені спроби утвердити українську національну автокефальну церкву. Незважаючи на провал ініціатив адміністрації Павла Скоропадського та Директорії в 1918-1919 рр. ставлення до релігійного питання як до стратегічного показова. Українська народна республіка гарантувала свободу віросповідання всім своїм громадянам. Свободу совісті гарантував і гетьман Скоропадський. Втім, у добу II Гетьманату як і за попередніх українських державних формацій була підкреслена особлива роль православного християнства в історії та сьогоденні України. У «Законі про тимчасовий устрій»: «Головною в Українській державі є віра християнська, православна» [8, с. 166]. Водночас, всі громадяни та мешканці України отримали право вільно сповідувати будь-яку релігію та проводити богослужбні обряди.

Один з найвідоміших сподвижників П. Скоропадського, головний ідеолог українського монархізму В. Липинський виділяв релігії одне з чільних місць у державницькому концепті. Липинський наголошував на тому що Україна знаходиться під впливами сходу та заходу. Він був прихильником гармонічного розвитку всіх сторін українського життя виходячи з зазначеного традиційного подвійного впливу. В.Липинський виділяв дві основні цілі в цьому контексті: I – досягнення єдності між православною та католицькою церквами, II – свобода вибору між християнськими конфесіями для українців. Липинському належить і своєрідне бачення проблеми з автокефалією української православної церкви. Він припускав можливість утворення єдиного для українців, росіян та білорусів патріархату за умови знаходження патріаршого столу у Києві [9].

Протягом декількох століть, в процесі формування українського національного організму та на різних етапах існування державності

видозмінювався і трансформувався пануючий патріотичний концепт. Втім, попри зміну історичних обставин, в ідеології українського державництва християнство займало фундаментальне провідне місце. На перших етапах, у ранньомодерну добу – як життєво-необхідний маркер самоідентифікації. В подальшому, на новітньому етапі еволюціонування української ідеї – у якості традиційного маркера моральності та історичної складової самої сутнісної серцевини «українськості», як плода не лише локального, національного, але і загальноєвропейського культурного пласту.

Література:

1. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд. : К. Ю. Галушко / Дорошенко Д. Київ : Темпора, 2002. 352 с.
2. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – Київ : Либідь, 1995. 606 с.
3. Огієнко І. Українська Церква. – Київ: Україна, 1993.
4. Сергій Шумило. Уявлення про Київ як «другий Єрусалим» в церковно-суспільній думці Русі-України. Частина II. [Електронний ресурс] Релігія в Україні – 2013. – URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/22623-uyavlennya-pro-kiyiv-yak-drugij-yerusalim-v-cerkovno-suspilnij-dumci-rusi-ukrayini-chastina-ii.html> (дата звернення : 28.01.2019).
5. Українська державницька ідея : Антологія політичного традиціоналізму / Укладання й передмова : О. Шокало. Я. Орос. Київ : МАУП, 2007. 520 с.
6. Договори і постанови / Упорядник О. Алфьоров. – Київ : Темпора, 2010. 152 с.
7. Грушевський Ол. Нові матеріали до біографії Костомарова *Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві*. – Київ, 1908. Кн. I. С. 79.

8. Ганзуленко В. П. Українська держава 1917–1920 рр. : проблема вирішення релігійного питання *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2007. Вип. 21. С. 165–167.

9. Богдан Червак. В'ячеслав Липинський : візія церкви і нації [Електронний ресурс] *Milites Christi Imperatoris*. 2013. – URL: <http://www.christusimperat.org/uk/node/37024> (дата звернення : 28.01.2019).